

Xalid Hüseyninin “Çərpələng Uçuran” Romanında Multikultural Dəyərlər

Multicultural Values in Khaled Hosseini's Novel "The Kite Runner"

Samirə Əhmədova

E-mail:

msu.contacts@gmail.com

Tel: +994553984198

ORCID:

<https://orcid.org/0009-0004-8853-8020>

Mingachevir State University

Xülasə: Məqalədə əfqan əsilli Amerika yazıçısı Xalid Hüseyninin “Çərpələng uçuran” romanından bəhs olunur. Xalid Hüseyni Əfqanıstan həqiqətlərindən söz açan romanları ilə dünyada tanınmışdır. “Çərpələng uçuran” yazıcının 2003-cü ildə nəşr etdirdiyi və onu məşhurlaşdıran ilk romanıdır. Roman uzun müddət “ən çox satılan” romanlar siyahısında qalmışdır. Həmçinin əsərlə bağlı film də çəkilməmişdir. Romanı bu qədər məşhurlaşdıran onun mövzusu, real həyat hadisələrindən bəhs etməsi olmuşdur. Yazıcının “Çərpələng uçuran” romanı əfqan xalqının düçar olduğu ağır həyatı əks etdirməklə yanaşı, amerikalı mühitini, dünya hadisələri içərisində ABŞ cəmiyyətinin rolunu, demokratiya və insanlıq problemlərini də aktuallaşdırır. Xalid Hüseyninin biqrafiyası göstərir ki, gələcək yazıçı multikultural mühitdə yetişmiş, həm sosial statusu, həm də həyat yolu yaxşı təhsil almağına imkan yaratmış, müxtəlif ölkələrdə yaşaması müqayisələr etməyə, müasir dünyanın mənzərəsini görməyə və əsərlərində qələmə almağa şanslar vermişdir. “Çərpələng uçuran” romanında tədqiqatçılar həmçinin Qərb və Şərq mədəniyyətlərinin qarşılaşması məqamına diqqət yetirirlər. Çoxmillətli, çoxmədəniyyətli amerikalı cəmiyyətinin təsviri romanda Babanın və Əmir ağanın mühacir həyatının fonunda təqdim olunur. Əfqan həyatında gördüyümüz milli-etnoqrafik mənzərələr, adət-ənənə, mərasimlərini əfqanlar mühacirətdə də qoruyub saxlaya bilirlər. Amerikan multikulturalizmi buna imkan verir; lakin yazıçı hər iki mədəniyyətdə uyumsuz cəhətlərə də diqqət yetirir. X.Hüseyninin multikultural düşüncələrində Əfqanıstan ziddiyyətlərinə qarşılıq Amerikanın xilasedici missiyası qabarıq yer tutur. Bir çox mətləblərə toxunulan əsərdə gənc nəslin nümayəndələri olan mütərəqqi görüşlü Əmir və Sürəyyanın mücadiləsini və əfqan xalqının milli birliyinin formalaşmasını görürük

Açar sözlər: Əfqanıstan həqiqətləri, multikultural dəyərlər, yeni nəsr texnologiyası, etnik-dini ayrışdırıcılıq, Amerikanın xilasedici missiyası

Məqalənin gəldiyi tarix/Received: 06.09.2024
Qəbul tarixi/Accepted: 21.11.2024
Nəşr tarixi/ Available Online: 01.12.2024

Abstract: The article talks about the novel “The Kite Runner” by Khalid Hosseini, an American writer of Afghan origin. Khalid Hosseini is known throughout the world for his novels depicting the realities of Afghanistan. The writer’s novel “The Kite Runner” not only reflects the difficult life of the Afghan people, but also actualizes the American environment, the role of US society in world events, the problems of democracy and humanity. The biography of Khalid Hussein shows that the future writer grew up in a multicultural environment, his social status and life path allowed him to receive a good education. Life in different countries gave him the opportunity to compare and see the landscapes of the modern world and express it in his works. In the novel “The Kite Runner”, researchers also pay attention to the meeting point of Western and Eastern cultures. The novel’s depiction of a multi-ethnic, multicultural American society is set against the backdrop of Baba and Amir’s immigrant lives. Afghans, even in emigration, can preserve those national ethnographic scenes, traditions and rituals that we see in Afghan life. American multiculturalism allows this, however the writer also focuses on the incompatible aspects of both cultures. In Khalid Hussein’s multicultural thoughts America’s rescue mission against the contradictions of Afghanistan is prominently figured. In the work, which touches on many issues, we see the struggle of progressive Amir and Surayya, representatives of the young generation, and the formation of the national unity of the Afghan people.

Keywords: Afghan reality, multicultural values, new prose technology, ethno-religious discrimination, American rescue mission

Giriş.

Xalid Hüseyini (1965) əfqan əsilli ABŞ yazıçısıdır. Son onillərdə dünyada romanları ilə şöhrət qazanmış qələm sahibidir. Yazıçının “Çərpələng uçuran” (2003) romanı doğulduğu Əfqanıstan gerçəklərini, əfqan xalqının düçar olduğu ağır həyatı əks etdirməklə yanaşı, amerikan mühitini, dünya hadisələri içərisində ABŞ cəmiyyətinin rolunu, demokratiya və insanlıq problemlərini də aktuallaşdırır.

Xalid Hüseyini son mühacir nəsil ABŞ yazıçılarındandır və onun yaradıcılığında müasir multikultural Amerika cəmiyyəti və dəyərlərini də izləmək olur. XX əsrin 70-ci illərindən Əfqanıstanda baş verən dəhşətli hadisələr, sovet qoşunlarının Əfqanıstana girməsi və buradakı hadisələrə müdaxilə etməsi, 80-ci illərin sonundan sovet qoşunlarının çəkilməsi ilə Taliban qüvvələrinin hakimiyyətə gəlməsi və ölkədəki totalitar rejimi bir çox mühacir ailələrinin nicat yeri kimi ABŞ-a sığınmağına səbəb olur. Bu sırada əfqan əsilli amerika yazıçısı Xalid Hüseyini gördükləri, yaşadıkları, müşahidə etdiklərini yaradıcılığında əks etdirir. Çıxdığı ölkənin ictimai-siyasi, sosial, mədəniyyət, mənəvi-psixoloji mühiti ilə Amerika cəmiyyətinin fərqliliyi, üstün və mənfi tərəfləri, humanist və antihumanist yanaşmalar yazıçıya geniş müqayisə imkanları yaradır. ABŞ-a sığınmış yeni mühacir dəstələrinin yaraları təzədir, öz ölkələrinin ağırları ilə yaşamaqla yanaşı, yeni mühitin sosial və mənəvi kontekstinə çətinliklə uyğunlaşırlar, mürəkkəb amerikanlaşma prosesləri keçirirlər. Bu prosesləri Xalid Hüseyini də bütünlükdə həyatında və yaradıcılığında yaşayır və bu motivlər onun qələminə istiqamət verir.

Xalid Hüseyininin yaşadığı və qələmə aldığı Amerikanın özü də başqadır. Bu, artıq yalnız çoxsaylı milli, irqi, dini, etnik, dil kimi mürəkkəb daxili problemlərindən əziyyət çəkən və bəşəri-humanist dəyərlər vasitəsilə xilas yolu axtaran “əridən qazan” cəmiyyəti deyildir. Ötən əsrin 90-cı illərindən yeganə supergücə çevrilməklə ABŞ bütövlükdə dünyanın mərkəzinə çevrilir, bəşəriyyətin getdikcə daha çox sıxlaşdığı, inteqrasiya olunduğu qlobalizə dövrünün ağırlığını üzərinə götürür və onu xarakterizə edir. Demokratiya tərəfdarı kimi dünya hadisələrinə, bu və ya digər ölkələrdəki ictimai-siyasi proseslərə müdaxilə etdiyi kimi, bu ölkələrdən mühacirət edən millətlərin və insan axınlarının da hədəfinə tuş gəlir. Xalid Hüseyininin romanlarından da görürük ki, yeni situasiyada multikultural gerçəklər faktik və problematik olaraq qabarır, multikultural dəyərlər aktuallıq kəsb edir.

Əsas hissə

Xalid Hüseyininin bioqrafiyası göstərir ki, gələcək yazıçı multikultural mühitdə yetişmiş, həm sosial statusu, həm də həyat yolu yaxşı təhsil almağına imkan yaratmış, müxtəlif ölkələrdə yaşaması müqayisələr etməyə, müasir dünyanın mənzərəsini görməyə və əsərlərində qələmə almağa şanslar vermişdir.

Xalid Hüseyini 4 mart 1965-ci ildə Əfqanıstanın paytaxtı Kabildə imkanlı ailədə dünyaya gəlmişdir. Atası diplomat olduğundan, ailəsi ilə birlikdə əvvəlcə Fransada yaşamış, daha sonra 1980-ci ildə ABŞ-dan siyasi sığınacaq alaraq ora köçmüşdür. Gənc yaşlarından Amerikanın Kaliforniya Ştatında məskunlaşan Xalid Hüseyini San-Dieqoda Kaliforniya Universitetində tibb təhsili almış, həkim sənətinə yiyələnmişdir. Faydalı olmaq və insanlara kömək etmək niyyətləri gələcək yazıçını yalnız fiziki sağlamlıq sahəsi ilə kifayətlənməməyə, mənəvi-ideoloji sferada da fəaliyyətə sövq edir. Bilavasitə Əfqanıstan müharibəsinin əzab və məşəqqətlərini gözləri ilə görməsə də, öz həmvətənlərinin nələrə tab gətirməsi, hansı müsibətlərdən keçməsinə dərinlən yaşaması onu qələmə

sarılmağa vadar edir. Özündə bədii istedadı kəşf edən Xalid Hüseyni yalnız müharibə mövzunu deyil, Əfqanıstan hadisələri fonunda ümumən müasir dünyada insanlığın düçar olduğu qlobal ictimai-siyasi, sosial və mənəvi sarsıntıları yazıya almağa başlayır.

Xalid Hüseyninin bir-birinin ardınca yazdığı üç roman – “Çərpələng uçuran” (2003), “Min möhtəşəm günəş” (2007), “Və dağlardan səda gəldi” (2013) dünya oxucularının marağını cəlb etdi, bir çox dillərə tərcümə edilərək yazıçıya şöhrət qazandırdı. Bunun əsas səbəblərindən biri yazıçının roman sənətkarlığından əlavə, həm də aktual dünya problemlərinə toxunması idi. Bu sırada multikultural dəyərlər və yazıçının bu rakursdan dünyaya baxışı əsas amillərdən hesab edilir.

Xalid Hüseyniyə ilk uğuru ilk romanı “Çərpələng uçuran” (*ing. The Kite Runner*, 2003) gətirmişdir. Roman ABŞ-da “Oxucu seçimi 2007” mükafatına layiq görülmüş, əsasında film çəkilərək yazıçının şöhrətini dünyaya çıxarmışdır. Asiya ədəbiyyatının tədqiqatçısı Bədirxan Əhmədlinin fikrincə: “Yazıçının belə tez məşhurlaşmasının müəyyən səbəbləri var. Birincisi, dünyanın diqqət mərkəzində olan qırxillik Əfqanıstan savaşı və onun bədii xronikasının yaradılması; ikincisi, əfqan xalqının ağırlarının dünyaya çatdırılması; üçüncüsü, yazıçının yeni nəsr texnologiyası və nağılvari üslubudur. Bütün bunlar Asiya ədəbiyyatının dünya arenasına çıxmasına imkan vermişdir” (Əhmədli, 2018).

Romanda hadisələr 1970-ci illərdən cərəyan etməyə başlayır. Lakin X.Hüseyninin “yeni nəsr texnologiyası” belədir ki, hadisələri xronoloji şəkildə, kənar müəllif təhkiyəsi ilə təqdim etmir, əsas qəhrəmanın – Amerikada yaşayan Əmir ağanın təhkiyəsində, xatirə dünyası kimi təsvir edir. Mühacir olan, ABŞ-da təhsil alıb yazıçı olan Əmir ağa Amerika həyatında şəxsi və publik uğurlar qazandığı bir vaxtda birdən-birə uşaqlıq xatirələrinə dalır, keçmiş olaylar, xoş və acı, ziddiyyətli duyğular burulğanına düşür. Keçmiş həyatında atası ilə bağlı travmalar, atası Babanın onu lazımınca sevmədiyi, qiymətləndirmədiyi duyğuları, dostu və “süd qardaşı” Həsənlə bağlı əhvalatlar, bu gün yaşadığı xoş həyatın fonunda keçmişlə bağlı günah hissləri oyanır.

Ədəbi mətbuatda doğru qeyd olunduğu kimi: “Hüseyninin romanları həyəcan və yüngül kədərdən tutmuş sevincə, hətta sarsıntıya qədər bir çox canlı hissləri oyada bilir. Onun hekayələri insanın taleyi və dünyadakı yeri haqqında düşündürür, dərin fəlsəfi fikirlərə rəvac verir. Müəllif əsərlərində insanı incidən, ağırlı nöqtələrə toxunmaqdan çəkinmir (*Почему стоит читать книги Халед Хоссейни*).

Lakin romanın mərkəzində duran bu ekzistensial motiv yalnız yazıçının tədqim etdiyi süjetlə, Əmir ağanın şəxsi həyatı, Əfqanıstan xatirələri ilə məhdudlaşsaydı, əsər bu qədər böyük rezonans doğurmazdı. Xalid Hüseyni zahirən maraq doğurduğu hekayə və əhvalatların arxasında böyük ümumiləşdirici gücə malik həqiqətləri, şəxsi motivlərin alt qatında gizlənən dərin ictimai-siyasi, tarixi-mədəni, mənəvi-psixoloji səbəbləri üzə çıxara bilir. Özünün dediyi kimi: “Çərpələng uçuran” çoxqatlıdır, ona görə də oxuculara müzakirə etmək üçün mədəni, dini, siyasi, tarixi və ədəbi məqamlar təqdim edir. Amma mən güman edirəm ki, onun kitab qrupları arasında populyar olmasının əsas səbəbi əsərin insan hekayəsi üzərində qurulmasıdır. Dostluq, xəyanət, günahkarlıq, atalar-oğullar arası narahatedici sevgi mövzuları dünyəvi olduğuna görə, təkcə əfqanlara məxsus olmadığına görə, kitab mədəni, dini, irqi və cinsi fərqlərini aşaraq müxtəlif keçmişlərə sahib oxucular arasında da rezonans doğurdu. Məncə, insanlar bu kitabdakı duyğulara reaksiya (cavab) verirlər. 11 Sentyabr hadisələrini və terrora qarşı mübarizəni nəzərə alsaq, əlbəttə ki, Əfqanıstana beynəlxalq maraq da var idi. Bir çox oxucu üçün bu kitab həqiqətən o mədəniyyətə açılan bir pəncərədir. Deməli, kitabda haqqında danışılan ölkəyə maraq da var” (Hüseyni, 2022).

Romanda əfqan xalqının və cəmiyyətinin təsviri bir neçə zaman kəsiyi, ictimai-siyasi rejimlər kontekstində təqdim olunur: “1933-də - Babanın doğulduğu və Zahir Şahın Əfqanıstanda 40 illik hökmranlığa başladığı illər” (Hüseyni, 2011, p. 33); 1979-cu ildə sovet qoşunlarının Əfqanıstana girməsi, on illik Əfqanıstan müharibəsi illəri; 1990-cı illər Talibanın hakimiyyəti illəri və 2001-ci ildə ABŞ-ın ölkəyə girməsi. Həm firavanlıq illəri, həm də müharibə illəri, həm işğal, həm də milli hakimiyyət illəri əfqan xalqının xarakterini, psixologiyasını, adət-ənənə və mərasimlərini, əfqan həyatının ziddiyyətlərini görməyə, yaxından tanış olmağa vəsilə olur.

Əfqanıstan etnik tərkibcə müxtəlif dillərin, etnik azlıqların bir-biri ilə çulğaşdığı Şərqi ölkəsidir. Baba imkanlı ailədən, ölkənin əsas xalqını təmsil edən puştundur. “Kabilin şimalında yerləşən yeni və zəngin rayonlardan biri olan Vəzir Əkbər Xanda ən gözəl..., bəlkə də bütün Kabildə” ən gözəl ev ona məxsusdur (Hüseyni, 2011, p. 8); “xüsusi sifarişlə düzəlmiş şkafların içində çərçivəyə salınmış ailə şəkilləri”ndə Əmir ağa, babası ilə “Nadir şahın 1931-ci ildə, şahın qətlindən iki il əvvəl çəkdiyi köhnə, bozarmış şəklini” xatırlayır. Baba uğurlu iş adamı, işgüzar olmaqla həm də dostcanlıdır. Kabinetində - “qəlyanxana hücrəsində Baba və onun dostları Əlinin açdığı süfrədən sonra... qəlyanlarını doldurar və sevdikləri üç mövzudan biri – siyasət, biznes, yaxud futbolu müzakirə edərdilər” (Hüseyni, 2011, p. 9), “qeyri-adi qonaqlıqlar şəkəri” olan Babanın “yemək otağının ortasındakı qırmızı ağacdən düzəlmiş yemək masasının başına rahatca 30 qonaq yerləşə bilər” və “hər həftə masanın ətrafı dolu olur” (Hüseyni, 2011, p. 10) “Kabilin ən varlı tacirlərindən biri olmağı bacaran”, Rəhim Xanla şərik “müdhış gəlir gətirən xalça ixracı işi, iki aptek və restorani” olan (Hüseyni, 2011, p. 21). Baba eyni zamanda xeyriyyəçilik edir: “1960-cı illərin sonunda, mənim beş, ya altı yaşım olardı. Baba yetimxana tikməyə qərar verdi...”; və “memarlıq təcrübəsi olmasa da” öz layihəsi əsasında üç il ikimərtəbəli uşaq evi tikdirir, “Rəhim Xanın dediyinə görə, Baba bütün layihənin pulunu özü veribmiş – mühəndislərə, elektriklərə, çilingərlərə, fəhlələrə, hətta “bıqlarının yağlanmasına ehtiyac olan” şəhər rəsmilərinə də pulu şəxsən ödəyibmiş” (Hüseyni, 2011, p. 19).

Babanın simasında Xalid Hüseyni əmin-amanlıq dövrü əfqan elitasının ümumiləşdirilmiş obrazını yaratmağa çalışmışdır. Bütün ali keyfiyyətləri ilə o, cəmiyyətdə nüfuz və mötəbərlik qazanmışdır. Zadəgan nəsindən olmasa da, hamının şübhəylə yanaşmasına rəğmən, Baba “əsil-nəsilli bir qızla”, “yüksək təhsilli, Kabilin ən möhtəşəm, gözəl və istedadlı xanımlarından biri sayılan Sofiya Əkrəmi ilə evlənməyə” nail olur. Əmir ağa bu məqamı belə xatırlayır: “Universitetdə klassik Fars ədəbiyyatından dərs deməkdən əlavə anamın bir əsas məziyyəti də vardı – o, əsilzadə idi. Atam onu “mənim şahzadəm” çağırmaqla bədxahlarını cırnatmağı çox sevərdi” (Hüseyni, 2011, pp. 21-22).

Ən çox isə bədxahlarında qıcıq doğuran Baba və onun ev işlərinə baxan Əlinin münasibətləridir. Çünki Əli etnik mənsubiyyətinə görə puştun deyil, həzaradır. Həzaralar Əfqanıstanda etnik azlıqlar sayılır. B.Əhmədli: “Xəzərlər, ağ, yaxud cənub hunlarına aid edilən və lap qədimlərdən güclü dövləti olan Xəzər dənizi və Qara dəniz arasındakı çöllərdə yaşayan köçəri türk tayfalarından biridir” deməklə həzərələrin türk mənşəli olduğu qənaətinə gəlir (Əhmədli, 2018). Həzərələr Əfqanıstanın əsasən mərkəzi dağlıq hissəsində Kabil və Herat arasında (buraya Həzaristan da deyilir) yaşayan monqol-türk mənşəli xalqlardandır. Romanda təsvir olunan hadisələr zamanı onlara qarşı təzyiqlər güclənmişdir. Yazıçı X.Hüseyni də romanda verdiyi qeyddə həzərələri xəzərlər, yaxud xəzərlilərlə eyniləşdirir və şübhə məzhəbli türksoylu köçəri xalq olduğunu bildirir” (Əhmədli, 2018).

Əmir ağanın xatirələrində cəmiyyətdə həzaralara qarşı aşağılayıcı münasibət xüsusi həssaslıqla yer almışdır: “Uşaqlar Əli və Həsənin həzaralara məxsus monqoloid üz çizgilərinə görə onlara “yastıburun” deyirdilər. İllər boyu mənim həzaralar barədə bildiyim elə bu idi ki, onların nəslə moğollardan gəlirdi və bir az da çinlilərə bənzəyirdilər” (Hüseyni, 2011, p. 14). Babanın öz ev qulluqçusu Əliyə və oğlu Həsənə xoş və isti münasibəti, Əmir ağanın Həsənlə dostluğu onların özünə də düşmən münasibət doğurur. Xüsusən uşaq vaxtı Həsənə görə Əmir ağa daim təqib edən, sonradan talibançılara qoşulan Asifə görə: günah Baba xandadır, həzəraları qanadı altına almışdır. Əslində, Asifin anası alman, atası əfqandır və romanda açıq Hitleri və faşizmi təbliğ edir: “Əfqanıstan puştuların torpağıdır. Həmişə belə olub, həmişə belə olacaq. Biz əsl əfqanlarıq, təmiz əfqanlar, daha bu yastıburunlar yox. Onun milləti bizim torpağımızı, vətənimizi çirklədir...Mən deyirəm ki, Əfqanıstan puştular üçündür”(Hüseyni, 2011, p. 52). Hələ gənc yaşlarından bu fikirlərlə hərəkət edən Asif Əfqanıstanı "çirkli, kəsif həzəralardan" təmizləmək yolunda 90-cı illərdə xüsusi amansızlıq göstərir.

Baba ilə Əlinin qardaşlığının yaranmasında da yazıçı etnik məqamları xüsusi detallaşdırır. Babanın doğulduğu “1933-cü ilin bir axşamı Kabilin zəngin və nüfuzlu ailələrindən birinin iki oğlu atalarının üstüaçıq Fordunun sükanı arxasında”, fransız şərabı ilə sərxoş və nəşəli ikən qəza törədir, “Pağman yolunda həzərə ər-arvadı maşınla vurub öldürür”. Babanın hüquqşünas olan atası günahkarları əsgərlik xidməti ilə cəzalandırmaqla, sağ qalmış 5 yaşlı həzərə uşağını özünə götürür. Beləliklə, Baba Əli ilə birgə böyüyür, “Baba Əli ilə birgə etdiyi dəyərlər barədə hekayələr danışardı... Amma o hekayələrin heç birində Baba Əli haqda danışarkən onu “dost” adlandırmazdı”(Hüseyni, 2011, pp. 33-34).

Romandan göründüyü kimi, əfqan cəmiyyətində hakim millətlə azlıqlar arasında sosial-sinfi fərqlər də özünü göstərir. Əli və oğlu Həsənin simasında görürük ki, həzəralar oxumaq imkanı olmasa da, son dərəcə bacarıqlı, zəhmətkeş, namuslu, sədaqətli, dost yolunda özünü fəda edən insanlardır. Bununla belə, Əmir ağa da dostluq etdiyi Həsənin qulluqçu olduğunu unutmur, yeri gəldikcə biruzə verir: “Malikanədə yaşadığım on səkkiz il ərzində mən Həsənlə Əlinin olduğu tərəfə cəmi bir neçə dəfə ayaq basmışam. Günəş təpələrin arxasında gizləndə və biz oynamaqdan doyanda Həsənlə yollarımız ayrıldı. Mən qızılgül kollarının arası ilə Babanın imarətinə, Həsən isə doğulduğu və bütün ömrünü yaşadığı palçıq daxməyə gedərdi”(Hüseyni, 2011, p. 10). Bu, sosial bərabərsizlik Əmir ağada hardasa instinktiv olaraq qorunub-saxlanırsa da: Asif “Sən axı ona necə dostum deyə bilərsən?”, - deyəndə, "O mənim dostum deyil, qulluqçumdur!" – düşünür və dərhal da daxilində etiraz yaranır: “Əlbəttə ki, yox. Yox. Mən Həsənə yaxşı davranırdım, dost kimi, bundan da ötə, qardaş kimi” (Hüseyni, 2011, pp. 53-54) və bu onu daha dərin qənaətlərə aparır: “Amma biz həm də iməkləməyi bir yerdə öyrənmişdik və dünyanın heç bir tarixi, cəmiyyəti, milləti, yaxud dini bu faktı da dəyişdirmək iqtidarında deyildi” (Hüseyni, 2011, p. 34).

Məktəb kitablarında həzaralar haqqında heç bir məlumat tapa bilməyən Əmir ağa çox axtarışdan sonra anasının kitabxanasında Xorəmi adlı iranlı müəllifin əsərində “həzəraların tarixinə həsr olunmuş tam bir bölmə” tapır: “Kitabda deyilirdi ki, mənim xalqım həzəraları qırıb, torpaqlarından didərgin salıb, evlərini yandıraraq, qadınlarını isə satıblar. Kitabda o da deyilirdi ki, puştuların həzəraları təqib etməsinin səbəbi puştuların sünni müsəlman, həzəraların isə şiə olması idi...” (Hüseyni, 2011, p. 15). Buradan əfqan cəmiyyətində etnik ayrılığa dini ayrışdırıcılıq da qatılır və romanda dinə münasibətin də fərqli şəkildə olduğu üzə çıxır.

Əmir ağanın müəllimi kitabda yazılanların uydurma olduğunu, şiələrin “özlərini qurban kimi təqdim etməyi yaxşı bacardığını” deyir (Hüseyni, 2011, p. 15).

Baba isə dinə qarşı tolerantdır, din xadimlərinə münasibəti hətta aqressivdir, “sən bu saqqallı axmaqlardan heç vaxt dəyərli bir şey öyrənməyəcəksən” deyə, Əmirə “məktəbdə öyrədilənlərlə həyat dərslərini qarışıq salmamağı” tövsiyə edir (Hüseyni, 2011). Əmir ağa daxilən dindardır, məktəbdə Quran dərsi keçmişdir, həyatının ən çətin anlarında xatırladığı ayələr ona dayaq olur. Dini dünyagörüşlə yaşayan, şəriət qaydalarına əməl edən zəhmətkeş, saf, mərd Əli və Həsəndir. Hətta Əmir ağa Həsənin mənəvi saflığına, düzgünlüyünə qısqanclıq edir: “Lənətə gəlmiş o qədər təmiz idi ki, adam onun yanında özünü təmiz qızılın yanına qoyulmuş qəlp pul kimi hiss edirdi”(Hüseyni, 2011, p. 75).

Həzaralar təqib olunmalarına baxmayaraq, inanclarında möhkəm idilər. “Həzaraların çoxu üçün İran müqəddəs məkan sayılırdı. Məncə, buna səbəb iranlıların da həzaralar kimi əksərən şiə olması idi”(Hüseyni, 2011, p. 74). Sovet qoşunlarının çıxması ilə talibançıların hakimiyyətə gəlməsini çoxqun qarşılayan xalq sonra yanıldığını görür. Talibançılar ölkəyə zorakılıq, bütün azadlıqların boğulmasını, qadınların və uşaqların fiziki və cinsi istismarını, din pərdəsi altında etnik təmizləmə, sorgusuz-sualsız güllələnmə, idarəetmədə nadanlıq və gerilik və s. bəlaları gətirirlər. Rəhim xan deyir: “...1996-cı ildə Taliban gəlib gündəlik savaşa son qoyanda biz necə sevinmişdik. Həmin gecə evə gəlib Həsəni radioya qulaq asan gördüm. Gözlərində kədərli ifadə vardı. Ondən nə baş verdiyini soruşdum. O isə başını bulayıb, “Allah həzaraların dadına çatsın indi, Rəhim xan sahib”, - dedi. ...İki həftə sonra Taliban çərpələng uçurmağı qadağan elədi. İki il sonra, 1998-ci ildə isə Məzari-Şərifdə həzaraların qətləmi oldu” (Hüseyni, 2011, p. 259). Talibanın dini hakimiyyəti təkcə həzaralara qarşı deyil, sərt qayda-qanunlarla bütünlükdə xalqa qarşı çevrilir. İnsanlar çıxış yolu olaraq ölkədən mühacirət etməyə başlayır.

“Çərpələng uçuran” romanında tədqiqatçılar həmçinin Qərb və Şərq mədəniyyətlərinin qarşılaşması məqamına da diqqət yetirirlər. X.Hüseyninin multikultural düşüncələrində Əfqanıstan ziddiyyətlərinə qarşılıq Amerikanın xilasedici missiyası qabarıq yer tutur. B.Əhmədlinin fikrincə: “əsərdən çıxan ideya yenə də Amerikanın xilaskar imicini qoruyub saxlayır. Belə ki, Əmir ağa məhz buraya sığınır, burada məşhur yazıçı olur. Əfqan qaçqınların Amerikada məskunlaşması, adət-ənənələrini qoruması, iş tapması, həzərə oğlu Söhrabın talibançılardan azad edilərək Amerikaya gətirilməsi bariz nümunələr hesab edilə bilər. (Əhmədli, 2018).

Çoxmillətli, çoxmədəniyyətli amerika cəmiyyətinin təsviri romanda Babanın və Əmir ağanın mühacir həyatının fonunda təqdim olunur. Əfqan həyatında gördüyümüz milli-etnoqrafik mənzərələri, adət-ənənə və mərasimləri əfqanlar mühacirətdə də qoruyub saxlaya bilirlər. Amerikan multikulturalizmi buna imkan verir; lakin yazıçı hər iki mədəniyyətdə uyuşmaz cəhətlərə də diqqət yetirir.

Baba öz əfqan xarakteri, şərqli mədəniyyəti ilə uzun müddət amerika həyatına uyğunlaşa bilmir. Onu mənsub olduğu zümrəyə yaraşan şəkildə yaşaya bilməməsi daha çox sıxır. Kabilin ən varlı adamlarından olan Baba bir müddət işsiz qalır, benzindoldurma məntəqəsində işə düzəlib çörəkpuluna möhtac olur, xırda ticarətlə məşğul olub tədricən vəziyyətini düzəldir. Digər tərəfdən isə onu xatirələri sıxır. Hətta Əmir onu altı ay ABŞ vizası gözlədikləri, “daha xoşbəxt olduğu” Pişəvərə qayıtmağı təklif edir. Pişəvər Əfqanıstan deyil, Pakistan olsa belə, əfqan icmasının əhatəsində Baba əvvəlki həyatının illüziyasını yarada bilir, özünü daha doğma mühitdə hiss edirdi: “O bizimlə eyni

mərtəbədə yaşayan bütün əfqanları nahara dəvət edərdi. Əksəriyyəti vizasını gözləyən əfqanlar idi. Hökmən kimsə tabla, bir başqası qarmon gətirərdi. Çay dəmlənər və aramızda yaxşı səsi olan biri varsa, səhər açılana kimi oxuyardı..." (Hüseyni, 2011, pp. 158-159). Bununla belə, Baba həyatının sonrakı dövrünü bütünlüklə oğlu Əmirə həsr edir, "Peşəvər məndən ötrü yaxşı olsa da, səninçün pis idi" – deyir (Hüseyni, 2011, p. 159).

Amerikan həyat tərzi Baba üçün yaddır, odur ki, tez-tez macərələr yaşamaq olmur. Əmir "iki il boyunca Babanın sınıq-salxaq ingiliscəsini düzəltmək üçün onu ingilis dili kurslarına yazılmağa" vadar edə bilmir. Ən xarakterik hadisə Babanın başına Fremont Bulvarı, "qoca vyetnamlı Nquyen ailəsinin Fast ənd Easy baqqal dükkanı"nda gəlir. Amerika multikultural ölkədir, müxtəlif millətdən olanları burda soyuq məntiqlə tənzimlənən vahid yaşayış qaydaları birləşdirir. "Cənab və xanım Nquyen ikisi də saç ağarmış, mehriban insanlar", nəgd pulu olmadığından portağal almaq istəyən Babanın imzaladığı çeklə birgə ondan sənədini istəyirlər, bu "hörmətsizlik" Babanı özündən çıxarır, küy və qalmaqla səbəb olur, onu polis çağırmaqla hədələyirlər. "İki ildir ki, biz ondan meyvə-tərəvəz alır, cibinə pul qoyuruq, bu köpək oğlu isə mənim sənədimə baxmaq istəyir!.. Bu adam fikirləşir ki, mən oğruyam?... Bu necə ölkədir? Heç kim heç kimə etibar eləmir!" (Hüseyni, 2011, pp. 155-156) – deyər Baba heyrətindən coşub-daşır. Əmir atasını bunun sadəcə bir qayda, prosedur olduğuna inandırmaq üçün dəridən-qabıqdan çıxır, "qoca qadını belə titrəməyə saldığı üçün Babaya acıqlanır". Eyni zamanda dəymiş bütün ziyanı ödəməyi öhdəsinə götürür.

Hadisənin kökündə isə soyuq Qərbi və isti Şərqi mədəniyyətlərinin toqquşduğu gündəlik məişət detalının durduğunu yaxşı bilir: "Onlara demək istəyirdim ki, Kabildə biz ağac budağından kredit kartı kimi istifadə edirdik. Həsənlə mən budağı çörəkçiyə aparar, o isə taxtanın üstündə bıçağı ilə cızıqlar açardı. Hər cızıq bir nan – od püskürən təndirdən çıxmış bir lavaş demək idi. Ayın sonunda atam budağın üstündəki cızıqların sayına görə pul ödəyərdi. Bu qədər. Nə sual verilərdi, nə də sənəd istənərdi" (Hüseyni, 2011, p. 157).

Başqa bir epizodda da Baba multikultural "Amerika qazanı"nın təbiətinə uyuma bilmir. Bərk xəstələnərkən, həkimi pulmanoloq Şnayderin Rusiyadan olduğunu eşidərkən qəti imtina edir. Əmir nə qədər israr edib: "doktor Şnayderin valideynləri Şurəvidən qaçıblar", "O, Miçiqanda doğulub, amerikalıdır, sənin, mənim nə zamansa ola biləcəyimizdən qat-qat artıq amerikalı" – desə də, Baba: "Mənim vecimə deyil o harada doğulub. O rusdur, vəssalam!" (Hüseyni, 2011, p. 191). – deyib-durur, növbəti həkim əslən iranlı doktor Əmaninin onu müayinə və müalicə etməsinə razılaşır.

Çətin mühacir həyatı yaşayırsa da, Baba hər zaman ləyaqətini qoruyur, hər bir şəraitdə özü olaraq qalır. Onun Risiyaya nifrəti sovet qoşunlarının vətəninə işğalı ilə başlayır. Əfqanıstanı tərk edərkən yolda rus əsgərlərinin onları saxlaması, alçaq məənəviyyətli birinin əfqan qadını ilə əylənmək təklifi onu haldan çıxarır, ölümün gözünə baxaraq əsgərin üzünə gedir. Yalnız rus zabitanın iş qarışması, əsgəri tənbeh etməsi onu ölümdən qurtarır. Amerikaya sığınsa da, Baba həmişə ölkənin siyasətini bəyənir. 1980-ci illərdə ABŞ-ın olimpiadaya boykot etməsi addımı ona yüngül və gülünc gəlir: "-Vah, vah! Brejnev əfqanları qırır, bu qozsındıranın da "sizin hovuzunuzda çimmirəm" deməkdən başqa çarəsi yoxdur!", - deyər, əksinə, sovetləri "zəlm imperiyası" adlandıran və kral Zahir şahla əl verib foto çəkdirən Reyqanın simasında Xilaskar Amerikanı görür. Belə ki, Əmirin sözləri ilə: "Baba binamızda yeganə respublikaçı idi" (Hüseyni, 2011, pp. 154-155).

Sosial təminat ölkəsi olan Amerikada Baba işsiz, zəhmətsiz, xeyriyyəçi cəmiyyətlərin hesabına dolanmağın məntiqini anlamır, iş düzələn kimi yemək talonlarından imtina edir və: "-On beş ildir

ki, bu işlə məşğulam və indiyə kimi heç kəs bunu etməmişdi”,-deyə amerikalı Missis Dobbinsin heyretinə səbəb olur: “Mən hər zaman işləmək istəyirəm. Əfqanıstanda, Amerikada, hər yerdə işləmək... mən havayı heç nə xoşlamıram” (Hüseyni, 2011, p. 160).

Beləliklə, bütün ruhu ilə vətəninə bağlı olan Babanın niyə Əfqanıstanda yox, Amerikada olmasının səbəbi onun oğlu Əmirlə, dolayısı ilə əfqan xalqının sabahı ilə bağlıdır. “Bir də ki, mən bura özümçün gəlməmişəm ki?” – deyər etiraf edən Baba təsəllisini oğlu Əmirdə tapır. Bu, “Əmir üçün hədiyyə”dir: “Onun mənə Kabildə aldığı bütün hədiyyələri – maşın, qatar, velosipedləri xatırladım. İndi də Amerika. Əmir üçün daha bir hədiyyə” (Hüseyni, 2011, p. 159).

Əmirin özü üçün kəşf etdiyi Amerika yeni dünyadır. Azadlıq, genişlik, sərbəstlik, asudəlik, arzuların gerçəkləşə biləcəyi böyük imkanlar ölkəsi. Xalid Hüseyninin Amerikası qlobalizə dövrünün mərkəzində duran, insanların nicat yeri kimi baxdığı bir məkandır: “Bizim Amerikaya gəldiyimiz gündən iki ilə yaxın vaxt keçmişdi və mən hələ də bu ölkənin genişliyinə, sonsuzluğuna heyretimi cilovlaya bilmirdim. Yollar yollara, şəhərlər şəhərlərə, təpələr dağlara, dağlar təpələrə calanır, onların da arxasında yenə şəhərlər, yenə insanlar vardı...” (Hüseyni, 2011, p. 167).

Əmir ağa ABŞ-da təhsil alır, kollec bitirir, ürəyi istədiyi peşəni- yazıçılıq sənətini qazanır. Evlənin, ev-eşik sahibi olur, atası onun ayaq üstə durmasına dayaq olur. Amerikan həyatına qovuşması onu heç də əslindən-kökündən ayırmır. Əhatəsi əfqan icmasından ibarət Əmir ağa general Tahirinin qızı Sürəyya ilə ailə qurur. Sürəyya ali savadlı müəllimədir, ilk sevgisi uğursuz bitdiyindən ailəsi ona qarşı xüsusən həssasdır. Yazıçı Əmir ağanın Sürəyyaya böyük sevgisi, iki gəncin saf münasibətləri zəminində ümumən elit əfqan mühitinin adət-ənənələrini də romana gətirir. Əfqanların məskən saldığı, hər cür köhnə məişət əşyalarının, min bir xırdavatın satıldığı “bit bazarı”nda gözü tutduğu Sürəyyaya meylini hiss etdikdə Baba Əmir ağanı xəbərdar edir: “-Yadında saxla, bu kişi iliyinə qədər puştudur. Onun nəngi namusu var. Namus – qeyrət puştu kişinin mayasıdır. Arvadının, ya qızının namusunu qorumaq onun üçün ölüm-dirim məsələsidir” (Hüseyni, 2011, p. 178). Atasına onu “xəcalətli” etməyəcəyinə söz verən 22 yaşlı gənc əfqan adəti ilə, elçilik və toy mərasimindən sonra qaynatası general Sahib Tahir və qaynanası Cəmilənin hörmət və sevgisini qazanır, Sürəyyanın simasında onu anlayan, sevən, günah və əzablarına şərik olan, hər bir hərəkətinə haqq qazandıran və birgə xilas yolu göstərən qadınını tapır.

Əmir ağanın xoşbəxt bugününə xəyallarını daim qarışdıran Həsənə də yer var. Babanın “Əlinin gözlərinə baxa-baxa bir evdə necə yaşaya bildikləri”ni, Həsənlə Əlini evdən getməyə qoymayıb, mane ola bilmədikdə “nə qədər ağladığı”ni yada gətirən Əmir ağa belə ziddiyyətlərdən uzaq Amerika həyatını düşünür: “Bəlkə də Baba onları da bizimlə bərabər Amerikaya aparardı. Bəlkə Həsənin indiyə öz evi, işi, ailəsi olardı. Elə bir ölkədə yaşayardı ki, orda onun həzara olması heç kimin vecinə olmazdı, hətta adamların çoxu həzara nə olduğunu bilməzdi...”(Hüseyni, 2011, pp. 272-273). Lakin Həsənin oğlu Söhrabı xilas edib gətirəndə Əmir ağa hardasa yanıldığını görür. Əfqan icması problemlərini də özü ilə birgə Amerikaya daşımışdır. İcmanın narazılığı hətta Əmirin qaynatası Sahib Tahirinin dilindən səslənir: “- Demək belə, Əmircan, bu oğlanı özünə niyə gətirdiyini söyləyəcəksən, eləmi? ...mən bizim ailənin icma içindəki nüfuzu haqqında düşünməliyəm. Adamlar sual verəcək. Onlar bilmək istəyəcək ki, niyə bu həzara uşağı bizim qızımızla yaşayır. Nə deyəcəm onlara?” (Hüseyni, 2011, p. 432).

Əmir ağa icmaya sərtliklə həqiqəti söyləməyi tərcih edir: “Bilirsinizmi, General Sahib, atam qulluqçusunun arvadı ilə yatmış, o da ona Həsən adlı oğlan doğmuşdu. Həsən artıq ölüb. Divanda

yatan o oğlan da Həsənin oğludu. O, mənim qardaşım oğludu. Adamlar sual verəndə onlara söyləyəcəyiniz də budu... Bir daha onun haqqında mənim yanımda “bu həzara uşağı” deyə söz açmayacaqsınız. Onun adı var – Söhrab” (Hüseyni, 2011, p. 433). Beləliklə, yazıçı etnik bərabərsizliyin kökünü köhnə cəmiyyətin deyil, məhz yeni dünyada yetişmiş, mütərəqqi görüşlü Əmir və Sürəyya kimi gənc nəsil nümayəndələrinin aradan qaldıracağını düşünür və təsbit edir. Həm də yalnız düşüncədə deyil, birbaşa əməlləri ilə də; 2001-ci ilin “dekabrında puştular, taciklər, özbəklər və həzaralar Bonnda toplaşib, BMT-nin diqqətli nəzarəti altında vətənlərində iyirmi ildən artıq sürən bədbəxtliyə son qoya biləcək bir prosesi başlayanda”, Sürəyya da, Əmir ağa da Əfqan layihələrində işləməyə qərar verir: “Hə, bir də Söhrabı Amerikaya gətirməklə doğru iş gördüyümü deyirdim özümə”(Hüseyni, 2011, pp. 435-436). Romanın sonu çox-etnoslu əfqan xalqının milli birliyinin formalaşmasını xəbər verir.

Nəticə

“Çərpələng uçuran” romanında əfqan xalqının ritualları, məişəti, adət-ənənələri, toy və yas mərasimləri hadisələrin fonunda əksini tapır. Yazıcının hər il milli bayram səviyyəsində keçirilən, bütünlükdə Əfqanıstanı əhatə edən Çərpələng uçurma mərasiminin təfərrüatlı təsviri yalnız qəhrəmanın acı və şirin xatirələr içində təqdim etmək, daxili dünyasına varmaq məqsədi daşmır. Çərpələng uçurma əfqan xalqının azadlıq ruhunu ifadə edir. Romanın bir epizodunda bu cəhət Əmir ağanın dilindən belə səslənir: “Həsənlə mən bir-birimizə baxıb qəhqəhə çəkdik. Britaniyalıların artıq bir əsrdir ki, anladığı həqiqət balaca hindliyə hələ çatmamışdı, ruslar da bunu 1980-ci illərin sonunda öyrənəcəkdilər – əfqanlar azad insanlardır. Əfqanlar ənənələri sevir, qaydalara isə nifrət edirlər”. Bu həqiqət romanda bütün əhatəsi ilə - həm əfqan xalqının xarici və düşmənlərə qarşı mübarizəsində, həm də milli ənənələri dünyanın harasında olursa olsun qoruyub-yaşatmasında təcəssüm olunur.

Roman simvolik olaraq, 2002-ci il, “baharın girdiyi və Əfqanların yeni il bayramını qeyd etdiyi Sal-e-No günü körfəz ətrafında yaşayan əfqanlar yaşadıkları şəhərlərdə tədbirlər”lə sonuclanır. Bayram əhval-ruhiyyəsinə köklənmiş əfqanların Çərpələng uçurma mərasiminə qayıtması və Əmir ağanın səyi ilə Söhrabın da azacıq olaraq bu mərasimdən dirçəlməsi də rəmzi mahiyyət kəsb edir. Vətən sevgisini, Vətəninin azad olacağına inamı ifadə edən bu sözlər bütünlükdə Xalid Hüseyninin yaradıcılığının leytmotivini ifadə edir.

Ədəbiyyat / References

Əhmədli, B. (2018, 22 sentyabr). Səndən ötrü min yol! *Ədəbiyyat qəzeti*, 26-27.

Hüseyni, X. (2011). *Çərpələng uçuran* (İ. X, Trans.). Əli və Nino.

Hüseyni, X. (2022, 9 aprel). "Çərpələng uçuran" kitabının nəşri həyatımı kökündən dəyişdi... . *Ədəbiyyat qəzeti*.

Почему стоит читать книги Халеда Хоссейни. Читай-город. https://www.chitai-gorod.ru/articles/pochemu_stoit_chitat_knigi_khaleda_khosseyni-3405?srsltid=AfmBOoojc3K2oCB46bFPKQwVsBIIХEc_BbLukxP-Gr69UUCZBMbjY0Sn